

SYMFÓNIA KONFORMITY A POSLUŠNOSTI – KONFORMITA A POSLUŠNOSŤ OČAMI DEJÍN PSYCHOLÓGIE A ICH EFEKT V DIGITÁLNO M VEKU

CONFORMITY AND OBEDIENCE
THROUGH THE LENS OF THE HISTORY
OF PSYCHOLOGY AND THEIR IMPACT
IN THE DIGITAL AGE

Daniel Lenghart

ABSTRACT

This article aims to present basic research on conformity and obedience, which, despite being controversial, have been influential and important aspects explored in psychology and social psychology. Studies by Muzafer Sherif, Solomon Asch and Stanley Milgram, groundbreaking and prominent authors in the history of psychology in the study of conformity and obedience to authority, are presented. One chapter is devoted to the controversies and especially the ethical aspects of the studies by these prominent authors, which have been the subject of scholarly debate and have reinforced the ethical aspect of psychological experiments with human subjects as we know them today. The last two chapters look into the application of these phenomena in the modern digital era, with emphasis on and intersection with the above theories. Also introduced is the lesser-known concept of the panopticon prison, which, despite its origin in the 18th century, represents a significant phenomenon applicable to conformity and obedience in a modern age dominated by technology.

Keywords: history of psychology, social psychology, Muzafer Sherif, Solomon Asch, Stanley Milgram, conformity, obedience, digital echo chambers, panopticon prison

JEL Classification: Y10 – Other

ÚVOD

Konformita je sociálno-psychologický koncept, ktorý sa vzťahuje na tendenciu jednotlivcov prispôbovať svoje presvedčenia, postoje a správanie tak, aby boli v súlade s vnímanými sociálnymi normami alebo očakávaniami v rámci skupiny (Cialdini & Goldstein, 2004). Tento fenomén zohráva kľúčovú úlohu pri pochopení ľudského správania, pričom vrhá svetlo na spôsoby, akými sa ľudia prispôbujú sociálnemu prostrediu, a na vplyv skupinového vplyvu na individuálne rozhodnutia. Význam skúmania konformity v rámci psychológie je zrejмый z jej dôsledkov pre sociálnu harmóniu, skupinovú súdržnosť a udržiavanie spoločenských noriem. Psychológovia tvrdia, že konformita slúži ako sociálne lepidlo, ktoré podporuje pocit spolupatričnosti a spolupráce v rámci spoločenských noriem (Asch, 1951). To je v súlade s Maslowovou hierarchiou potrieb, kde sa za základnú považuje potreba sociálneho prijatia a spolupatričnosti (Maslow, 1943). Keď sa jednotlivci prispôbujú skupinovým normám, posilňujú svoje sociálne väzby, čím prispievajú k celkovej stabilite svojich sociálnych štruktúr.

Skúmanie konformity je dôležité pre pochopenie toho, ako spoločenské očakávania formujú správanie a rozhodovacie procesy jednotlivcov. Teória sociálnej identity predpokladá, že jednotlivci odvodzujú významnú časť svojej identity od skupinovej príslušnosti, čo vedie k motivácii prispôbovať sa skupinovým normám s cieľom udržať si pozitívnu sociálnu identitu (Tajfel a Turner, 1979). Táto perspektíva zdôrazňuje úlohu konformity pri formovaní a posilňovaní skupinových identít, ktoré následne ovplyvňujú konanie jednotlivcov. Okrem toho má štúdium konformity praktické dôsledky v rôznych oblastiach vrátane marketingu, politiky a organizačného správania. Napríklad v marketingu je pochopenie toho, ako sa jednotlivci prispôbujú vnímaným spoločenským trendom, nevyhnutné na vypracovanie účinných reklamných stratégií (Deutsch a Gerard, 1955). Podobne politickí psychológovia tvrdia, že konformita ovplyvňuje verejnú mienku a politické správanie, čím formuje dynamiku demokratických spoločností (Burns a Gimpel, 2000).

Hoci konformita často slúži ako sociálne lepidlo, ktoré podporuje súdržnosť a spoluprácu, má aj potenciálne negatívne účinky na jednotlivcov a spoločnosť. Jedným z významných negatívnych dôsledkov je potlačanie individuality a tvoriv-

vosti. Konformita môže tlačiť na jednotlivcov, aby potlačili svoje jedinečné myšlienky, perspektívy a inovatívne nápady, aby zapadli do zavedených skupinových noriem (Amabile, 1983). Temná stránka konformity sa prejavuje najmä vtedy, keď vedie k škodlivému alebo neetickému správaniu. Jedným z významných príkladov je skupinové myslenie, jav, ktorý identifikoval Irving Janis (1972). Skupinové myslenie vzniká vtedy, keď túžba po skupinovej harmónii a konformite preváži nad kritickým myslením a rozumným rozhodovaním v skupine. To môže viesť k chybným alebo iracionálnym rozhodnutiam, pretože odlišné názory sú potláčané v prospech zachovania konsenzu. Skupinové myslenie bolo zapletené do mnohých historických udalostí, ako napríklad invázia v Zátokke svíň a katastrofa raketoplánu Challenger, pri ktorých boli kritické informácie ignorované alebo prehliadané kvôli tlaku na konformitu v rámci skupiny. Konformita môže prispievať k udržiavaniu sociálnej nespravodlivosti a diskriminácie. Ako uvidíme, Aschove experimenty s konformitou (1951) ukázali, že jednotlivci sa môžu prispôbiť nesprávnemu názoru väčšiny, aj keď sú dôkazy jasné. Táto tendencia prispôsobovať sa nesprávnym informáciám alebo diskriminačným presvedčeniam môže posilniť spoločenské predsudky a nerovnosti. Ďalšou temnou stránkou konformity je rozptýlenie zodpovednosti, známe ako efekt prihliadajúceho (Darley & Latané, 1968). V situáciách, v ktorých je prítomných veľa ľudí, sa jednotlivci môžu prispôbiť nečinnosti ostatných v domnienke, že zodpovednosť prevezme niekto iný. Táto difúzia zodpovednosti môže mať v núdzových situáciách vážne dôsledky, pretože ľudia sa môžu zdržať pomoci alebo zásahu z dôvodu vnímania nedostatku osobnej zodpovednosti.

V podstate, hoci konformita má pozitívne aspekty z hľadiska sociálnej súdržnosti, je nevyhnutné uvedomiť si jej potenciálne temné stránky vrátane potlačenia individuality, uľahčenia skupinového myslenia, udržiavania nespravodlivosti a rozptýlenia zodpovednosti. Konformita je v zložitom gobelíne ľudského správania ako niť, ktorá sa tká v tkanive našich sociálnych interakcií. Pochopenie nuáns toho, prečo jednotlivci často zosúladujú svoje myšlienky a činy s okolím, je už dlho hlavným predmetom psychologického skúmania.

Na druhej strane, poslušnosť ako pojem má veľký význam pre pochopenie ľudského správania, najmä v oblasti psychológie a nie z pozitívneho hľadiska. Odkazuje na akt dodržiavania pokynov alebo príkazov od autority. Zásadná Mil-

gramová práca o poslušnosti voči autorite prispela k objasneniu zložitosti ľudskej poslušnosti (Milgram, 1975). Experimenty ukázali, do akej miery sú jednotlivci ochotní poslúchať autority, aj keď to zahŕňa spôsobenie škody iným (Blass, 1991). Tento výskum bol kľúčový pri zdôrazňovaní sily situačných faktorov pri ovplyvňovaní poslušnosti, pričom sa zdôraznila potreba zohľadniť vzájomné pôsobenie individuálnych dispozícií a vonkajších tlakov (Benjamin a Simpson, 2009). Skúmanie poslušnosti cez prizmu psychológie je kľúčové pre pochopenie dynamiky sociálneho vplyvu a faktorov, ktoré prispievajú k podriadeniu sa autorite. Poskytuje pohľad na mechanizmy, ktoré sú základom poslušnosti, a vrhá svetlo na vzájomné pôsobenie medzi individuálnym konaním a sociálnym kontextom. Okrem toho má štúdium poslušnosti dôsledky pre rôzne oblasti vrátane organizačného správania, etiky a kriminológie. Pochopenie psychologických základov poslušnosti je nevyhnutné na informovanie o intervenciách zameraných na podporu etického správania a zmiernenie negatívnych dôsledkov slepej poslušnosti voči autorite.

Tento článok si dáva za cieľ analyzovať historickú cestu a sleduje vývoj ľudského chápania konformity a poslušnosti prostredníctvom kľúčových míľnikov v oblasti psychológie prostredníctvom analýzy relevantných literárnych zdrojov. Článok rovnako pojednáva o kritike významných výskumov Sheriffa, Asha a Milgrama, ktorí predstavujú pionierov v týchto oblastiach. Článok je zároveň rozšírený o efekt konformity v digitálnom veku a aplikovaný do menej známeho konceptu panoptického väzenia.

1 SVETLÁ, KAMERA, KONFORMITA: SHERIFOVA PEIRKOPNÍCKA CESTA DO SPOLOČENSKÉHO VNÍMANIA

Prelomová práca Muzafera Sherifa v 30. rokoch 20. storočia, najmä jeho štúdie autokinetického efektu, zohrala kľúčovú úlohu pri rozvoji nášho chápania sociálneho vplyvu a konformity. Autokinetický efekt je jav, pri ktorom sa zdá, že sa nehybný svetelný bod v tmavom prostredí pohybuje, a Sherifove experimenty s týmto efektom boli zamerané na skúmanie toho, ako skupinová dynamika formuje vnímanie a správanie jednotlivcov (Sherif, 1936). V Sherifových štúdiách autokinetického efektu boli účastníci umiestnení do tmavej miestnosti a požiadaní, aby odhadli zdanlivý pohyb malého svetelného bodu. Účastníci spočiatku robili individuálne odhady a rozsah odpovedí bol pomerne rôznorodý. Keď sa však

účastníci stretli a boli požiadaní, aby odhadovali spoločne, objavil sa fascinujúci jav (Sherif, 1936). Počas opakovaných pokusov sa individuálne odhady zblížili a vznikla skupinová norma, čo dokazuje silu sociálneho vplyvu na percepčné úsudky. Tieto štúdie položili základy pre pochopenie procesov tvorby noriem a konformity v rámci skupín. Sherifove zistenia poukázali na psychologické mechanizmy, ktoré vedú jednotlivcov k tomu, aby prispôbili svoje presvedčenie a správanie skupinovým normám, najmä v situáciách, keď sú osobné úsudky nejednoznačné alebo neisté (Sherif, 1937). Štúdie autokinetického efektu zdôraznili význam procesov sociálneho porovnávania, pri ktorých jednotlivci používajú reakcie a úsudky iných ako referenčný bod na definovanie reality a vytvorenie spoločného chápania v rámci skupiny.

Okrem toho Sherifova práca o autokinetickom efekte poskytla cenné poznatky o koncepcii informačného vplyvu. K informačnému ovplyvňovaniu dochádza vtedy, keď sa jednotlivci prispôbujú úsudkom skupiny, pretože veria, že skupina má presnejšie informácie, najmä v situáciách neistoty (Cialdini a Goldstein, 2004). Sherif ukázal, že jednotlivci sa pri formovaní vnímania a úsudkov spoliehajú na sociálne podnety, pričom zdôraznil úlohu zdieľaných presvedčení pri formovaní sociálnej reality.

Sherifove štúdie autokinetického efektu tiež vydláždili cestu pre neskorší výskum normatívneho vplyvu, ktorý nastáva, keď sa jednotlivci prispôbujú skupinovým normám, aby získali spoločenský súhlas alebo sa vyhli spoločenskému nesúhlasu (Deutsch & Gerard, 1955). Vytvorením situácie, v ktorej jednotlivci mohli navzájom pozorovať svoje úsudky, Sherif ilustroval, ako normatívne tlaky v skupine môžu viesť k vytvoreniu a udržiavaniu sociálnych noriem, ktoré ovplyvňujú správanie jednotlivcov (Sherif, 1937).

Okrem teoretického prínosu mala Sherifova práca o autokinetickom efekte aj praktické dôsledky. Poskytla základ pre pochopenie sociálnej dynamiky v reálnych kontextoch, ako sú porady poroty, politické rozhodovanie a organizačné správanie. Štúdie o autokinetickom efekte ukázali, že sociálny vplyv sa neobmedzuje len na laboratórne prostredie, ale zasahuje do rôznych aspektov každodenného života (Sherif, 1936).

Zistenia Sherifových autokinetických experimentov sú v súlade so širším výskumom v sociálnej psychológii, ktorý zdôrazňuje vplyv sociálneho vplyvu na

správanie jednotlivca. Aschove experimenty s konformitou (Asch, 1951) ďalej skúmali dynamiku skupinovej konformity a odhalili, do akej miery jednotlivci podľahnú skupinovému tlaku, aj keď sú konfrontovaní so zjavnou pravdou vnímania. Sherifova práca tiež rezonuje s Tajfelovou teóriou sociálnej identity (Tajfel, 1978), ktorá vrhá svetlo na to, ako jednotlivci kategorizujú seba a ostatných do sociálnych skupín, čo ovplyvňuje vnímanie a správanie. Sherifove autokinetické experimenty prispeli k pochopeniu tvorby noriem a skupinovej súdržnosti.

2 OHÝBANIE MYSLE A LÁMANIE ČIAR: ASCHOVE ODHALENIA DYNAMIKY KONFORMITY

Experimenty s konformitou Solomona Ascha v 50. rokoch 20. storočia boli kľúčové pri odhaľovaní toho, do akej miery jednotlivci podliehajú tlaku skupiny pri formovaní svojho vnímania a správania (Asch, 1951). Asch bol ovplyvnený priekopníckou prácou Muzafera Sherifa, najmä Sherifovými autokinetickými experimentmi, ktoré ukázali, ako sa jednotlivci prispôsobujú skupinovému pohľadu v situáciách nejednoznačného vnímania (Sherif, 1936). Zatiaľ čo Sherifova práca sa zameriavala na vplyv sociálneho vplyvu v nejednoznačných situáciách, Asch sa snažil skúmať konformitu v jednoznačnejších a priamejších úlohách.

Aby sme pochopili dizajn experimentov Solomona Ascha a úlohu skupinového tlaku pri formovaní správania jednotlivcov, je nevyhnutné vziať do úvahy Aschovu zásadnú prácu o sociálnej konformite. Aschove experimenty uskutočnené v 50. rokoch 20. storočia sa zameriavali na vplyv skupinového tlaku na rozhodovanie jednotlivcov. Experimenty zahŕňali účastníkov, ktorí posudzovali dĺžku čiar, a odhalili, do akej miery sa jednotlivci prispôbovali skupinovému názoru, aj keď boli tieto názory zjavne nesprávne (Oden et al., 2006).

Aschove experimenty boli charakteristické svojím kontrolovaným a systematickým dizajnom, ktorý využíval dizajn medzi skupinami a v rámci skupín na posúdenie vplyvu skupinového tlaku na konformitu. Účastníci boli zaradení do skupín, v ktorých väčšina členov, ktorí boli konfidantmi, dôsledne poskytovala nepresné úsudky. Rozhodujúca manipulácia spočívala v porovnaní individuálneho úsudku účastníka s úsudkom jednohlasne nesprávnych úsudkov skupiny (Asch, 1951). Kontrolovaný a štandardizovaný charakter experimentov umožnil izolovať účinky skupinového tlaku na individuálne rozhodovanie. Úloha sku-

pinového tlaku pri formovaní správania jednotlivcov sa stala zrejmom vďaka nápadnej miere konformity pozorovanej v Aschových štúdiách. Dokonca aj keď boli účastníkom predložené jednoznačné a jednoduché perцепčné úlohy, prítomnosť jednomyseľnej nesprávnej väčšiny viedla mnohých účastníkov k tomu, aby sa prispôbili a sami poskytovali nesprávne odpovede (Asch, 1951). Tento jav ukázal silu sociálneho vplyvu pri formovaní individuálneho správania, pričom zdôraznil sklon podriadiť sa skupinovému konsenzu napriek zjavnej správnosti vlastného úsudku.

Aschov výskum mal trvalý vplyv na sociálnu psychológiu, najmä na pochopenie dynamiky skupinového vplyvu na správanie jednotlivcov. Experimenty preukázali silný vplyv sociálneho tlaku na formovanie individuálnych názorov a rozhodnutí (Kyrilias a Michael, 2016). Aschova práca poukázala na prevahu konformity v skupinových situáciách, pričom značná časť jednotlivcov sa podriadila názoru väčšiny, aj keď bol v rozpore s ich vlastným vnímaním (Brandstetter et al., 2014).

Ďalší výskum v sociálnej psychológii skúmal rôzne faktory ovplyvňujúce konformitu (na základe Ashových zistení), ako je veľkosť väčšiny, jednomyseľnosť skupiny a prítomnosť nesúhlasného hlasu (Bond & Smith, 1996). Aschove experimenty podnietili diskusie o podmienkach, za ktorých je väčšia alebo menšia pravdepodobnosť, že sa jednotlivci prispôbia, čím sa prehĺbilo naše chápanie zložitej súhry medzi autonómiou jednotlivca a vplyvom skupiny.

Jedným z hlavných faktorov, ktoré ovplyvňujú konformitu v skupine je existencia sociálnych noriem. (Cialdini & Goldstein, 2004). Jednotlivci sa často prispôbujú zavedeným normám, aby získali spoločenský súhlas a vyhli sa spoločenskému odmietnutiu. To sa zhoduje so zisteniami Aschových klasických štúdií (Asch, 1951), v ktorých účastníci preukázali tendenciu prispôbiť sa väčšinovému názoru, aj keď bol objektívne nesprávny.

Veľkosť skupiny zohráva kľúčovú úlohu pri formovaní úrovne konformity. Výskum Bonda a Smitha (1996) naznačuje, že konformita má tendenciu rásť s väčšou veľkosťou skupiny. Tlak na konformitu sa vo väčších skupinách zosilňuje, pravdepodobne v dôsledku zvýšenej túžby po spoločenskom prijatí.

Súdržnosť skupiny, ktorá odráža mieru blízkosti medzi jej členmi, ovplyvňuje konformitu. Hogg a Turner (1987) navrhli teóriu sociálnej identity, pričom

zdôraznili, že jednotlivci sa s väčšou pravdepodobnosťou prispôbia, ak sa silno identifikujú so súdržnou skupinou. Potreba skupinovej harmónie a spolupatričnosti môže prevážiť nad individuálnym nesúhlasom.

3 ŠOKUJÚCO POSLUŠNÍ: MILGRAMOVÉ ELEKTRICKÉ POSTREHY NA ĽUDSKÚ POSLUŠNOSŤ

Štúdie poslušnosti Stanleyho Milgrama, ktoré uskutočnil začiatkom 60. rokov 20. storočia, patria k najznámejším experimentom v dejinách psychológie a osvetľujú silný vplyv autority na ľudské správanie (Milgram, 1963).

Milgram navrhol kontrolovaný laboratórny experiment s cieľom zistiť, do akej miery sa jednotlivci podriadia autoritám, aj keď ich konanie je v rozpore s ich morálnymi zásadami. Štúdia zahŕňala tri hlavné roly: experimentátora (autorita), učiteľa (účastník) a žiaka (konfident). Účastníkom bolo povedané, že sú súčasťou štúdie o učení a pamäti, a mali za úlohu dávať žiakovi elektrické šoky vždy, keď urobil chybu počas pamäťovej úlohy. Kľúčovým prvkom podvodu bol falošný generátor šokov, ktorý žiakovi spôsoboval čoraz silnejšie elektrické šoky. Šoky neboli skutočné, ale žiak (konfident) sa presvedčivo správal, akoby pociťoval bolesť a utrpenie. Experimentátor, ktorý bol tiež konfidentom, zohrával kľúčovú úlohu pri vydávaní pokynov učiteľovi, aby pokračoval vo vydávaní šokov, aj keď boli zjavné známky odporu alebo nepohodlia. Milgram menil blízkosť učiaceho sa k učiteľovi, pričom manipuloval s tým, či sa učiteľ a učiaci sa nachádzali v tej istej miestnosti alebo boli oddelení priečkou. Cieľom tejto variácie bolo preskúmať, ako fyzická vzdialenosť ovplyvňuje ochotu účastníkov podávať šoky. Výsledky boli prekvapujúce a odhalili vysokú mieru poslušnosti účastníkov. Mnohí účastníci pokračovali v podávaní šokov napriek zjavnému utrpeniu žiaka a prosbám o zastavenie experimentu. Milgram dospel k záveru, že jednotlivci sú pozoruhodne ochotní nasledovať autority, aj keď to znamená spôsobenie škody iným. (Milgram, 1963).

Milgramove experimenty vyvolali etické kontroverzie kvôli psychickému utrpeniu účastníkov. Kritici tvrdili, že štúdia neobsahovala riadny informovaný súhlas a vystavila účastníkov zbytočnej psychickej ujme (Blass, 1999). Milgramove štúdie poslušnosti mali trvalý vplyv na psychológiu, ovplyvnili diskusie o etike vo výskume, povahe autority a možnosti jednotlivcov podriať sa škodlivým poky-

nom. Etické obavy, ktoré vyvolali Milgramove experimenty, podnietili zvýšenú kontrolu a dodržiavanie etických smerníc v psychologickom výskume.

4 DIGITÁLNE ECHO KOMORY: OHLAS KONFORMITY A POSLUŠNOSTI V DIGITÁLNOM VEKU

Platformy sociálnych médií sa stali silnými nástrojmi normatívneho ovplyvňovania, ktoré formujú správanie a postoje jednotlivcov. Neustále vystavenie kurátorskému obsahu a aktivitám rovesníkov na platformách ako Facebook a Instagram prispieva k normatívnemu sociálnemu vplyvu (Cialdini a Goldstein, 2004). Používatelia sa často prispôbujú vnímaným sociálnym normám a svoje správanie zosúladujú s tým, čo je v ich online sieťach prezentované ako spoločensky prijateľné.

Používanie algoritmov na platformách sociálnych médií ovplyvňuje informačné kanály a odporúčania používateľov, čo prispieva ku konformite správania na internete (Kramer et al., 2014). Algoritmická kuratíva smeruje používateľov k obsahu, ktorý je v súlade s ich predchádzajúcim správaním a preferenciami, čím vytvára digitálne prostredie, ktoré podporuje konformitu so zaužívanými vzorcami. Viditeľnosť konania používateľov na platformách sociálnych médií vytvára digitálne panoptikum, kde sa jednotlivci prispôbujú očakávaniam svojho online publika (Marwick a Lewis, 2017). Túžba po spoločenskom schválení a strach zo sociálneho vylúčenia vedú používateľov k tomu, aby sa prispôbovali prevládajúcim normám, ako to dokazuje výskum Leeho et al. (2015) o sebareprezentácii a sociálnej konformite na sociálnych médiách.

Najmä politické názory sa formujú prostredníctvom online platforiem. Štúdia Barberá et al. (2015) zistila, že vystavenie politickému obsahu na sociálnych médiách významne ovplyvňuje politické postoje a správanie. Používatelia sa často prispôbujú prevládajúcim politickým názorom v rámci svojich online komúní, čo ilustruje silu sociálnych médií pri formovaní kolektívnych názorov.

Turkleyová (2013) v knihe „Alone Together (Sami spolu)“ hovorí o tom, že technológia viedla k zvýšeniu očakávaní od nej a zníženiu závislosti od ľudskej interakcie, čo môže mať vplyv na konformitu a poslušnosť. Carr sa vo svojej práci „The Shallows“ (2020) zaoberá vplyvom internetu na kognitívne procesy, ktoré by mohli ovplyvniť náchylnosť jednotlivcov ku konformite a poslušnosti. Pariserova práca „The filter bubble“ (2012) vrhá svetlo na to, ako môže perso-

nalizovaný internetový obsah formovať perspektívy jednotlivcov a potenciálne ovplyvňovať ich konformitu k určitým ideológiám. Na druhej strane, sociálne médiá sú tiež katalyzátorom digitálneho aktivizmu, v ktorom jednotlivci spoločne spochybňujú zavedené normy a autority (Tufecki, 2018). The Arab Spring a rôzne sociálne hnutia ukazujú, ako môžu sociálne médiá uľahčiť neposlušnosť a odpor voči autorite.

Dôsledky technológie na konformitu a poslušnosť sú hlboké. Digitálny vek priniesol nové formy sociálnej kontroly a vplyvu, čo vyvoláva etické obavy týkajúce sa súkromia, manipulácie a potenciálu komôr ozveny (echo chambers). Vedci ako Sunstein (2017) zdôrazňujú riziká spojené s online komorami ozveny, v ktorých sa jednotlivci prispôbujú polarizovaným názorom, čo obmedzuje vystavenie rôznym perspektívam.

5 VŠEVEDIACE OKO: KONFORMITA A POSLUŠNOSŤ V PANOPTICKOM PROSTREDÍ

Koncept panoptikonského väzenia, ktorý v 18. storočí navrhol Jeremy Bentham, mal hlboký vplyv na chápanie moci, dohľadu a disciplíny. Konštrukcia panoptika s centrálnou pozorovacou vežou umožňujúcou neustály dohľad sa spája s myšlienkou disciplíny a poslušnosti. Foucault, ovplyvnený Benthamovým Panoptikom, zdôrazňoval úlohu moci, vedomostí a vzdelania pri vytváraní poslušných jednotlivcov. Panoptikum podľa neho funguje ako mechanizmus sociálnej kontroly, v ktorom sa jednotlivci pod hrozbou všadeprítomného dohľadu prispôbujú očakávaným normám (Stoycheff et al., 2018). Okrem toho sa panoptikum spája s pestovaním disciplíny a konformity, keď sa od skupiny ľudí vyžaduje podobné správanie (Dillard-Wright, 2019).

Foucault (1975) sa panoptikom podrobne zaoberal vo svojom zásadnom diele „Disciplína a trest“, kde tvrdil, že panoptikum predstavuje mocný mechanizmus sociálnej kontroly. Tvrdil, že samotná možnosť byť v každom okamihu pozorovaný núti jednotlivcov prispôbovať sa spoločenským normám, internalizovať pohľad autority. Táto internalizácia dohľadu vedie k tomu, čo Foucault nazval „panoptickým pohľadom“, keď jednotlivci regulujú svoje správanie v dôsledku internalizovaného pocitu, že sú sledovaní.

Milgramove (1974) slávne experimenty s poslušnosťou ďalej ilustrujú vplyv

autority na ľudské správanie. Hoci tieto experimenty priamo nesúvisia s panoptikom, ukazujú, do akej miery sa jednotlivci môžu podriaadiť autoritám, a to aj vtedy, keď to zahŕňa ubližovanie iným. Súvislosť spočíva v dynamike moci obsiahnutej v Panoptikone aj v Milgramových experimentoch, ktoré zdôrazňujú úlohu autority pri formovaní konformity a poslušnosti.

Vychádzajúc z Foucaultových myšlienok, Lyon (1994) skúmal moderné dôsledky Panoptikonu vo svojej práci „Elektronické oko: Vzostup spoločnosti pod dohľadom.“ Lyon tvrdil, že súčasné technológie dohľadu, ako sú kamery CCTV a elektronické monitorovanie, upevňujú princípy panoptika tým, že vytvárajú pocit neustáleho pozorovania vo verejnom priestore. Toto rozšírenie panoptického pohľadu do každodenného života ešte viac posilňuje konformitu prostredníctvom strachu z toho, že budeme kontrolovaní.

Význam panoptika presahuje fyzické priestory a týka sa aj digitálnych oblastí. Lyon a Zureik (1996) vo svojom článku „Počítače, dohľad a súkromie“ skúmali paralely medzi fyzickým a elektronickým dohľadom. Zdôraznili, ako sa princípy panoptikonu prejavujú v online prostredí, kde sú aktivity jednotlivcov monitorované a sledované, čo vedie k samoregulácii a konformite vo virtuálnom priestore.

V digitálnej ére sa panoptikum spája s myšlienkou dohľadu a kontroly, najmä v kontexte moderných technológií a spoločenských štruktúr (Matsui, 2021; Urry, 2008). Konštrukcia panoptika zameraná na zabezpečenie neustálej viditeľnosti a pocitu, že je sledované, sa spája s kontrolou času a priestoru jednotlivcov (Matsui, 2021). Tento koncept sa rozšíril aj na digitálnu oblasť, kde sa technológie a kapitalizmus dohľadu prirovnávajú k modernému panoptikonu, ktorý vykonáva kontrolu a vplyv nad jednotlivcami (Matsui, 2021; Urry, 2008).

Vývoj digitálnych technológií umožnil bezprecedentné možnosti dohľadu, ktoré pripomínajú centrálnu pozorovateľňu panoptika. Štúdie Lyona (2018) sa zaoberajú zložitou dohľadom v digitálnom veku a skúmajú, ako nové technológie prispievajú k výkonu moci prostredníctvom monitorovania a zhromažďovania údajov. Rozšírenosť platformami sociálnych médií predstavuje súčasnú formu panoptika, v ktorom sa jednotlivci dobrovoľne zúčastňujú na sebazapozorovaní (Van Dijck, 2014). Toto digitálne panoptikum, ako o ňom hovoria Marwick a Lewis (2017), funguje prostredníctvom sebaaprezerovania a neustálej viditeľnosti osobných informácií na online platformách.

Digitálne platformy využívajú algoritmy na riadenie, ovplyvňujú správanie používateľov prostredníctvom personalizovaného obsahu a cielenej reklamy (Tufekci, 2015). Toto algoritmické riadenie, ktoré skúma Pasquale (2015), vytvára istú formu panoptika, v ktorom sú jednotlivci jemne usmerňovaní a ovplyvňovaní neviditeľnými mechanizmami algoritmov. Digitálne panoptikum je spojené s pestovaním konformného správania online. Trottier a Lyon (2012) hovoria o koncepcii „sociálneho triedenia“ prostredníctvom dohľadu nad údajmi, keď sú jednotlivci kategorizovaní na základe ich správania online, čo vedie k určitej forme digitálnej konformity v rámci špecifických skupín.

Dôsledky digitálneho panoptika vyvolávajú obavy týkajúce sa ochrany osobných údajov a individuálneho odporu. Nissenbaum (2010) skúma výzvy týkajúce sa súkromia v digitálnom veku a zdôrazňuje, že jednotlivci musia zvládnuť napätie medzi túžbou po súkromí a tlakom digitálneho dohľadu.

6 KRITIKA A KONTROVERZIE

Štúdium konformity a poslušnosti, hoci má zásadný význam pre pochopenie ľudského správania, sa nezaobišlo bez kritiky a kontroverzií, najmä pokiaľ ide o etické aspekty, zovšeobecnenie a reprodukovateľnosť kľúčových experimentov, ktoré uskutočnili Sherif, Asch a Milgram. Jedna z hlavných kritik sa týka etických dôsledkov vykonávania experimentov, ktoré zahŕňajú klamanie účastníkov alebo vyvolávanie stresu. Milgramove experimenty s poslušnosťou, pri ktorých účastníci verili, že im podávajú potenciálne škodlivé elektrické šoky, boli široko diskutované pre ich etické problémy (Blass, 1991). Kritici tvrdia, že emocionálny stres, ktorý účastníci zažili, môže mať trvalé následky, a spochybňujú etické opodstatnenie takýchto štúdií.

Zovšeobecnenie výsledkov klasických experimentov s konformitou a poslušnosťou je predmetom diskusií. Napríklad Aschove štúdie posudzovania línie čelili kritike týkajúcej sa umelosti laboratórneho prostredia a kultúrnej zaujatosti obsiahnutej v skupine účastníkov (Bond a Smith, 1996). Kritici tvrdia, že správanie pozorované v kontrolovanom prostredí nemusí presne odrážať dynamiku konformity v reálnom svete, čo obmedzuje vonkajšiu platnosť týchto štúdií.

Reprodukovateľnosť, základný kameň vedeckého skúmania, je v tejto oblasti spornou otázkou. Niektoré klasické experimenty vrátane Sherifovej štúdie

autokinetického efektu čelili problémom pri replikácii (Pashler a Harris, 2012). Najmä replikovanie Milgramových experimentov sa ukázalo ako náročné, pričom rozdiely vo výsledkoch pri rôznych pokusoch vyvolávajú otázky o spoľahlivosti a robustnosti pôvodných zistení (Burger, 2009). Navyše, efekt malého sveta, ktorý spopularizoval Milgramov experiment, bol predmetom záujmu v diskusiách o zovšeobecniteľnosti zistení (Thiriot, 2020).

Diskutovalo sa o kultúrnych a rodových predsudkoch vo výskume konformity. Metaanalýza Smitha a Bonda (1998) odhalila kultúrne rozdiely v konformite, čo naznačuje, že tendencia ku konformite môže byť ovplyvnená kultúrnymi normami. Okrem toho boli vyjadrené obavy týkajúce sa rodového zloženia vzoriek účastníkov týchto štúdií, čo spochybňuje zovšeobecniteľnosť zistení na rôzne populácie.

ZÁVER

Záverom možno konštatovať, že skúmanie sociálneho vplyvu a konformity prostredníctvom prác Muzafera Sherifa, Solomona Ascha a Stanleyho Milgrama poskytlo neoceniteľné poznatky o zložitej dynamike ľudského správania v skupinovom prostredí. Sherifove priekopnícke štúdie o autokinetickom efekte poukázali na silu sociálneho vplyvu pri formovaní vnímania a utváraní skupinových noriem, čím položili základ pre pochopenie informačného aj normatívneho vplyvu. Sherifov výskum prispel nielen k teoretickým rámcom, ale ponúkol aj praktické dôsledky pre reálne kontexty, ako sú porady poroty a organizačné správanie.

Na základe Sherifovej práce sa Solomon Asch vo svojich experimentoch venoval explicitnej dynamike konformity a odhalil, do akej miery jednotlivci podliehajú skupinovému tlaku aj v situáciách, keď je vnímanie jednoznačne presné. Aschov systematický dizajn osvetlil úlohu skupinového tlaku pri formovaní individuálneho rozhodovania a podnietil diskusie o faktoroch ovplyvňujúcich konformitu, ako je veľkosť skupiny a jednomyselnosť väčšiny. Aschov trvalý vplyv na sociálnu psychológiu sa rozširuje na súčasný výskum, ktorý skúma podmienky, za ktorých je pravdepodobnosť, že sa jednotlivci prispôbia, väčšia alebo menšia, a poskytuje jemné pochopenie zložitej súhry medzi autonómiou jednotlivca a vplyvom skupiny.

Štúdie Stanleyho Milgrama o poslušnosti, hoci boli eticky kontroverzné, odhalili šokujúci rozsah, v akom sú jednotlivci ochotní podriať sa autoritám, aj keď to zahŕňa spôsobenie škody. Milgramov kontrolovaný laboratórny experiment ukázal silný vplyv autority na ľudské správanie a podnietil pokračujúce diskusie o etike vo výskume, povahe autority a individuálnom dodržiavaní škodlivých pokynov. Spoločné príspevky Sherifa, Ascha a Milgrama spoločne formovali krajinu sociálnej psychológie a ponúkli hlboký pohľad na sily, ktoré poháňajú konformitu, poslušnosť a sociálny vplyv v rôznych a komplexných ľudských kontextoch.

V kontinuite chápania konformity, poslušnosti a ich vyvíjajúcej sa dynamiky pridáva skúmanie vplyvu digitálneho veku na ľudské správanie k príbehu, ktorý vytvorili Sherif, Asch a Milgram, ďalšiu vrstvu zložitosti. Tak ako Sherifove autokinetické experimenty odhalili silu skupinového vplyvu na individuálne vnímanie a Aschove štúdie posudzovania línií ukázali silu konformity pri explicitných úlohách, digitálne komory ozveny a algoritmické vplyvy platformami sociálnych médií sú príkladom súčasného prejavu týchto psychologických javov. Paralely medzi viditeľnosťou činností na platformách sociálnych médií a konceptom panoptikonu zdôrazňujú pretrvávajúcu tému konformity tvárou v tvár vnímanému dohľadu, či už digitálnemu alebo fyzickému.

Pojem digitálne panoptikum, ovplyvnený Foucaultovými myšlienkami a rozšírený súčasnými vedcami, vystihuje stále prítomný dohľad v online sfére. Vytvára spojenie medzi neustálou viditeľnosťou osobných informácií na platformách sociálnych médií a internalizovaným pocitom, že sme sledovaní, podobným Foucaultovmu „panoptickému pohľadu“. Toto digitálne panoptikum, ktoré uľahčujú pokročilé technológie a algoritmické riadenie, nielenže odráža dynamiku moci, ktorá je vlastná tradičným panoptikám, ale tiež zdôrazňuje úlohu konformity vo virtuálnom priestore. Keďže sa jednotlivci dobrovoľne zúčastňujú na samonákupe, riadenom neviditeľnými algoritmami, čoraz zreteľnejšie sa prejavuje nuansovaná súhra medzi autonómiou, konformitou a vplyvmi digitálneho panoptika.

Okrem toho digitálne panoptikum, ako o ňom hovoria Marwick a Lewis, funguje prostredníctvom sebaaprežadenia a neustálej viditeľnosti osobných informácií na online platformách. To je ozvenou Milgramových experimentov, v ktorých boli jednotlivci ochotní podávať šoky pod dohľadom autority. Digitálna éra

zavádza novú paradigmu konformity, v ktorej sa jednotlivci pohybujú v napätí medzi túžbou po súkromí a tlakom digitálneho dohľadu, ako zdôrazňuje Nissenbaum. Rozvíjajúce sa prostredie technológií so svojou schopnosťou formovať vnímanie a správanie posilňuje zastrešujúcu tému konformity a poslušnosti, ktorá spája historické experimenty Sherifa, Ascha a Milgrama so zložitostou súčasného digitálneho veku.

REFERENCIE

- AMABILE, T. M. (1983). The social psychology of creativity: A componential conceptualization. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45(2), pp. 357–376. ISSN: 1939-1315.
- ASCH, S. E. (1951). Effects of group pressure upon the modification and distortion of judgments. In: GUETZKOW, H. (Ed.). *Groups, leadership and men; research in human relations* (pp. 177–190). Lancaster: Carnegie Press. ISBN: 978-0608112718.
- BARBERÁ, P., JOST, J. T., NAGLER, J., TUCKER, J. A. and BONNEAU, R. (2015). Tweeting from left to right: Is online political communication more than an echo chamber? *Psychological Science*, 26(10), pp. 1531–1542. ISSN: 1467-9280.
- BENJAMIN, L. T. and SIMPSON, J. A. (2009). The power of the situation: the impact of milgram's obedience studies on personality and social psychology. *American Psychologist*, 64(1), pp. 12-19. ISSN: 1935-990X.
- BLASS, T. (1991). Understanding behavior in the Milgram obedience experiment: The role of personality, situations, and their interactions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60(3), pp. 398–413. ISSN: 1939-1315.
- BLASS, T. (1999). The Milgram Paradigm after 35 years: Some things we now know about obedience to authority. *Journal of Applied Social Psychology*, 29(5), pp. 955–978. ISSN: 1559-1816.
- BOND, R. and SMITH, P. B. (1996). Culture and conformity: A meta-analysis of studies using Asch's (1952b, 1956) line judgment task. *Psychological Bulletin*, 119(1), 111–137. ISSN: 1939-1455.
- BRANDSTETTER, J., RÁCZ, P., BECKNER, C., SANDOVAL, E. B., HAY, J. and BARTNECK, Ch. (2014). A peer pressure experiment: recreation of the asch conformity experiment with robots. In: BURGARD, W. et al. (Eds.). *IEEE/RSJ*

International Conference on Intelligent Robots and Systems (pp. 1335-1340). ISBN: 978-1-4799-6934-0.

BURGER, J. M. (2009). Replicating Milgram: Would people still obey today? *American Psychologist*, 64(1), pp. 1–11. ISSN: 1935-990X.

BURNS, N. and GIMPEL, J. G. (2000). Economic insecurity, prejudicial stereotypes, and public opinion on immigration policy. *Political Science Quarterly*, 115(2), pp. 201–225. ISSN: 1538-165X.

CARR, Nicholas. (2020). *The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains*. New York: W. W. Norton & Company. ISBN: 978-0393357820.

CIALDINI, R. B. (2007). Descriptive social norms as underappreciated sources of social control. *Psychometrika*, 72(2), pp. 263–268. ISSN: 0033-3123.

CIALDINI, R. B. and GOLDSTEIN, N. J. (2004). Social influence: Compliance and conformity. *Annual Review of Psychology*, 55, pp. 591–621. ISSN: 0066-4308.

DARLEY, J. M. and LATANE, B. (1968). Bystander intervention in emergencies: Diffusion of responsibility. *Journal of Personality and Social Psychology*, 8(4, Pt.1), pp. 377–383. ISSN: 1939-1315.

DEUTSCH, M. and GERARD, H. B. (1955). A study of normative and informational social influences upon individual judgment. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 51(3), 629–636. ISSN: 0096-851X.

DILLARD WRIGHT, J. (2019). Electronic health record as a panopticon: a disciplinary apparatus in nursing practice. *Nursing Philosophy*, 20(2), pp. 1–9. ISSN: 1466-769X.

FOUCAULT, M. (1975). *Discipline and Punish: the birth of the prison*. New York: Vintage Books. ISBN: 978-0140137224.

HOGG, M. A. and TURNER, J. C. (1987). Intergroup behaviour, self-stereotyping and the salience of social categories. *British Journal of Social Psychology*, 26(4), 325–340. ISSN: 2044-8309.

JANIS, I. L. (1972). *Victims of groupthink: A psychological study of foreign-policy decisions and fiascoes*. Boston: Houghton Mifflin. ISBN: 978-0395140444.

KEVIN, O., TERRENCE, P. I. and STAHL, J. (2006). Social influence in a distributed simulation. *Proceedings of the Human Factors and Ergonomics Society Annual Meeting*, 50(17), pp. 1779–1783. ISSN: 2169-5067.

KRAMER, A. D. I., GUILLORYII, J. E. and HANCOCK, J. T. (2014). Experi-

- mental evidence of massive-scale emotional contagion through social networks. *PNAS Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 111(24), pp. 8788–8790.
- KYRLITSIAS, Ch. and MICHAEL, D. (2016). Influence by others' opinions: social pressure from agents in immersive virtual environments. In: HÖELLERER, T., INTERRANTE, V., LÉCUYER, A and SUMA, E. (Ed.). *IEEE Virtual Reality* (pp. 213–214). ISBN: 978-1-5090-0836-0.
- LEE, E., LEE, J. A., MOON, J. H. and SUNG, Y. (2014). Pictures speak louder than words: Motivations for using Instagram. *Cyberpsychology, behavior and social networking*, 18(9), 552–556. ISSN: 2152-2723.
- LYON, D. (1994). *The Electronic Eye: The Rise of Surveillance Society*. Minneapolis: University of Minnesota Press. ISBN: 978-0816625154.
- LYON, D. (2018). *The Culture of Surveillance: Watching as a Way of Life*. Cambridge: Polity Press. ISBN: 978-0745671734.
- LYON, D. and ZUREIK, E. (1996). *Computers, Surveillance, and Privacy*. Minneapolis: University of Minnesota Press. ISBN: 978-0816626533.
- MARWICK, A. and LEWIS, R. (2017). *Media manipulation and disinformation online*. New York: Data Society Research Institute.
- MASLOW, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50(4), pp. 370–396. ISSN: 0033-295X.
- MATUSI, E. (2021). Where have your time and space gone? an analysis of technology addiction, surveillance capitalism, and the modern panopticon. *Malim: Jurnal Pengajian Umum Asia Tenggara (Sea Journal of General Studies)*, 22(1), pp. 153–162. ISSN: 2289-5183.
- MILGRAM, S. (1963). Behavioral Study of obedience. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 67(4), pp. 371–378. ISSN: 0096-851X.
- MILGRAM, S. (1974). *Obedience to authority: An experimental view*. London: Tavistock.
- MILGRAM, S. (1975). Obedience to authority: an experimental view. *Contemporary Sociology*, 6(4), p. 613. ISSN: 1939-8638.
- NISSENBAUM, H. (2010). *Privacy in context: Technology, policy, and the integrity of social life*. California: Stanford University Press. ISBN: 978-0804752367.
- PARISER, E. (2012). *The filter bubble: how the new personalized web is changing*

- what we read and how we think*. London: Penguin Books. ISBN: 978-0143121237.
- PASHLER, H. and HARRIS, C. R. (2012). Is the Replicability Crisis Overblown? Three Arguments Examined. *Perspectives on Psychological Science*, 7(6), pp. 531–536. ISSN: 1467-9280.
- PASQUALE, F. (2015). *The Black Box Society: The Secret Algorithms That Control Money and Information*. Cambridge: Harvard University Press. ISBN: 978-0674970847.
- SHERIF, M. (1936). *The psychology of social norms*. New York: Harper.
- SHERIF, M. (1937). An experimental approach to the study of attitudes. *Sociometry*, 1, 90–98. ISSN: 2325-7938.
- STOYCHEFF, E., LIU, J., XU, K. and WIBOWO, K. (2019). Privacy and the Panopticon: Online mass surveillance's deterrence and chilling effects. *New Media & Society*, 21(3), pp. 602–619. ISSN: 1461-4448.
- SUNSTEIN, C. R. (2017). *#Republic: Divided Democracy in the Age of Social Media*. New Jersey: Princeton University Press. ISBN: 978-0691180908.
- TAJFEL, H. and TURNER, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In: AUSTIN, W. G. and WORCHEL, S. (Eds.). *The social psychology of intergroup relations* (pp. 33–37). Monterey: Brooks/Cole. ISBN: 978-0818502781.
- TAJFEL, Henri. (1978). Social Categorization, Social Identity and Social Comparison. In: TAJFEL, H. (Ed.). *Differentiation between Social Groups: Studies in the Social Psychology of Intergroup Relations* (pp. 61–76). London: Academic Press. ISBN: 978-0126825503.
- THIRIOT, S. (2020). Small world is not enough: Criteria for network choice and conclusiveness of simulations. *ArXiv*, abs/2002.03717.
- TROTTIER, D. and LYON, D. (2012). Key features of a social media surveillance. In: FUCHS, Ch., BOERSMA, K., ALBRECHTSLUND, A. and SANDOVAL, M. (Ed.). *The internet and surveillance: the challenge of web 2.0 and social media* (pp. 89–105). New York: Routledge. ISBN: 978-0415891608.
- TUFEKCI, Z. (2015). Algorithmic harms beyond Facebook and Google: Emergent challenges of computational agency. *Colorado Technology Law Journal*, 13(2), pp. 203–217. ISSN: 2374-9032.
- TUFEKCI, Z. (2018). *Twitter and Tear Gas: The Power and Fragility of Networked Protest*. New Haven: Yale University Press. ISBN: 978-0274756650.

TURKLE, S. *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other*. New York: Basic Books. ISBN: 978-0465031467.

URRY, J. (2008). Climate change, travel and complex futures. *The British Journal of Sociology*, 59(2), pp. 261–279. ISSN: 1468-4446.

VAN DIJCK, J. (2014). Datafication, dataism and dataveillance: Big Data between scientific paradigm and ideology. *Surveillance & Society*, 12(2), pp. 197–208.

Mgr. Daniel Lenghart

Katedra ekonomie a managementu, AMBIS Vysoká škola

Linderova 575/1, 180 00, Praha 8

Email: daniel.lenghart@ambis.cz